

УДК 821.161.2–6.09

Свириденко О. М.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

**«ПЕТЕРБУРГ ВАМ ПОКАЖЕТСЯ ЩЕГОЛЕМ ПОСЛЕ РИМА»:
ТРАДИЦІЇ ТРЕВЕЛОГУ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ ТВОРЧОСТІ М. ГОГОЛЯ**

Звернення М. Гоголя-адресанта до традицій тревелогу зумовлювалося як теорією та практикою романтизму, так і безпосередніми обставинами життя романтика. Гоголівський лист-тревелог позначений такими рисами романтичної поетики, як контраст, прагнення синтезу мистецтв, увага до феномена людини тощо. Проголошуючи людину найціннішою пам'яткою, яку можна побачити під час мандрівки, М. Гоголь демонстрував саме романтичний погляд на лист-тревелог як на документ, що має фіксувати не лише зовнішнє життя народу, а й його внутрішнє, духовне буття.

Ключові слова: лист, лист-тревелог, епістолярна творчість, романтизм.

Постановка проблеми. XIX століття традиційно вважається золотим віком тревелогу. А. Майга зазначає: «Нестримна європейська колоніальна експансія супроводжується новим явищем: відтепер автор може жити своїм пером. При цьому щоденник мандрівника стає не лише результатом поїздки, а й її необхідною умовою та метою» [7, с. 255]. Так народжується письменник-мандрівник. З-поміж романтиків до цієї когорти належали Ф.-Р. де Шатобріан («Подорож із Парижа в Єрусалим»), Г. Гейне («Подорожні замітки»), Ж.-Ш.-Е. Нодьє («Мальовнича та індустріальна подорож в Парагвай-Ру та Південну Палінгенезію»), А. де Ламартін («Подорож на Схід»), В. Гюго («Франція і Бельгія», «Альпи і Піренеї»), Жорж Санд («Щоденник мандрівника часів війни»), Ж. де Нерваль («Сцени східного життя», «Подорож на Схід», «Лорелея»). На переконання О. Толочко, «взірцевим мандрівником доби романтизму» був Дж. Г. Байрон. У книзі Ж. де Сталь «Десять років вигнання» містилися так звані «українські сторінки», які поряд із попередніми студіями Й. Г. Гердера відкривали Західній Європі Україну та світ її фольклору. У листі до А. Толстої від 9 січня 1857 року Т. Шевченко згадував «Замогильні записки» Ф.-Р. де Шатобріана, називаючи цього митця не лише емігрантом і дипломатом, а й знаменитим туристом. У повісті Т. Шевченка «Художник» міститься згадка про «Подорож юного Анахарсіса» Ж.-Ж. Бартелемі, що свідчило про увагу української творчої еліти до жанру тревелогу. Топос подорожі вико-

нує провідну сюжетно-композиційну роль у повісті Т. Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали». У листі до П. Косяровського від 3 жовтня 1827 року М. Гоголь також писав про свою зацікавленість тревелогами: «В это время я читаю Bibliotheque des dames. Очень хорошее издание; их всех 200 томов. Здесь найдете всё. Я читаю путешествие во все страны. На днях читал я «Письма о Восточной Сибири» Алексея Мартоса. Мне они очень понравились; желал бы я видеть выходящими побольше этаких книг в свет» [1, с. 71].

Український тревелог розвивається, орієнтуючись на давні національні традиції. У добу романтизму його розвиток був зумовлений настановою на пізнання та абсолютизацію «своєнародного», на створення образу «свого», відмінного від «іншого». Близькими до жанру тревелогу були «Записки о Малороссии» Я. Маркевича, які постали як наслідування німецької літератури мандрів, з якою був обізнаний автор. «Записки», які залишилися незавершеними, мали б умістити вичерпний опис України, її історії, етнографії, продуктивних сил, географії, клімату, геології тощо. У жанрі тревелогу творили такі українські романтики, як М. Максимович, П. Куліш. Елементи тревелогу наявні фактично в листах усіх представників українського романтизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто вказати на різноплановість наявних на сьогодні в Україні епістологографічних досліджень. Знаковими в галузі епістологографії є праці «Зафік-

соване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість» М. Коцюбинської, «Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття» В. Кузьменка, «Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації» Г. Мазохи, «Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть» А. Ільків. Однак традиції тревелогу в листуванні митців-романтиків фактично лишаються поза увагою дослідників.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити традиції тревелогу в епістолярному доробку Миколи Гоголя.

Виклад основного матеріалу. Лист-тревелог та традиції тревелогу належним чином представлені в епістолярному доробку М. Гоголя, що було зумовлено не лише його переїздом до Росії, а й постійними мандрівками романтика країнами Європи. У листі до матері від 26 лютого 1827 року М. Гоголь зізнався: «Ежели об чем я теперь думаю, так это всё о будущей жизни моей. Во сне и наяву мне грезится Петербург, с ним вместе и служба государству» [1, с. 50]. У Ніжинський період Петербург стає для М. Гоголя містом-мрією. Так, у листі до Г. Висоцького від 19 березня 1827 року адресант зізнався: «Часто среди занятый удовольствие (они иногда посещают и не совсем забыли записного их поклонника), мысленно перескакиваю в Петербург: сижу с тобою в комнате, брожу с тобою по бульварам, люблюсь Невою, морем» [1, с. 51]. Однак уже перший лист із Петербурга, написаний матері 3 січня 1829 року, свідчив про зміну того кута, під яким М. Гоголь подивився на Петербург: «Петербург мне показался вовсе не таким, как я думал, я его воображал гораздо красивее, великолепнее, и слухи, которые распускали другие о нем, также лживы» [1, с. 96]. Лист до матері від 30 квітня 1829 року – майже суцільний тревелог. Вказуючи на затирання національного обличчя північної столиці, адресант констатував: «Петербург вовсе не похож на прочие столицы европейские или на Москву. Каждая столица вообще характеризуется своим народом, набрасывающим на нее печать национальности, на Петербурге же нет никакого характера: иностранцы, которые поселились сюда, обжились и вовсе не похожи на иностранцев, а русские в свою очередь обиностранились и сделались ни тем, ни другим. Тишина в нем необыкновенная, никакой дух не блестит в народе, всё служащие да должностные, все толкуют о своих департаментах да коллегиях, всё подавлено, всё погрязло в бездельных, ничтожных трудах, в которых

бесплодно издерживается жизнь их» [1, с. 98]. Чимало місця було відведено описам побуту в Петербурзі: «В Петербурге много гуляний. Зимой прохаживаются все праздношатающиеся от двенадцати до двух часов (в это время служащие заняты) по Невскому проспекту. Весною же, если только это время можно назвать весною, потому что деревья до сих пор еще не оделись зеленью, гуляют в Екатерингофе, Летнем саду и Адмиралтейском бульваре. Все эти, однако ж, гулянья несносны, особливо екатерингофское первое мая, всё удовольствие состоит в том, что прогуливающиеся садятся в кареты, которых ряд тянется более, нежели на 10 верст, и притом так тесно, что лошадиные морды задней кареты дружески целуются с богато убранными длинными гайдуками. <...> Ночи теперь не продолжают более часу, летом их и совсем не будет, только промежутки между захождением и восхождением солнца бывает занят столкнувшимися двумя зарями, вечернею и утреннею, и не похож ни на вечер, ни на утро» [1, с. 99].

Лист М. Гоголя до матері від 13 серпня 1829 року позначений описами німецького курортного міста Любек, де лікувався адресант. Описи Любека, як і всіх наступних міст, з якими буде пов'язане перебування письменника в Європі, контрастували з описами Петербурга. Він писав: «Вид его, строение его таково же, как и всех главных городов Европы (нужно знать, что по Петербургу никак нельзя судить о столицах Европы. Здания, украшающие Петербург, все относятся ко времени самому новейшему)» [1, с. 116]. Любек, за словами М. Гоголя, контрастував із Петербургом також на рівні побуту: «Чистота в домах необыкновенная; неприятного запаха нет вовсе в целом городе, как обыкновенно бывает в Петербурге, в котором мимо иного дома нельзя бывает пройти. Крестьянки, девушки в красивых корсетиках, с зонтиком в руках, толпятся с утра до вечера по рынкам и чистым улицам. Экипажей здесь вовсе не употребляют: добрые немцы обыкновенно отправляются пешком, и даже за город на несколько верст. Извозчиков нет в помине; зато вы увидите огромные фуры, которые здесь в большом употреблении» [1, с. 116]. Оскільки тісні межі листа не давали змогу адресанту викласти всі обставини мандрівки в одній кореспонденції, він повертався до теми здійсненої подорожі в наступних епістолах до матері. Так, у листі від 25 серпня 1829 року йшлося про містечко Травемунд, а в листі від 12 листопада 1829 року в деталях сповіщалося про мандрівку морем від Петербурга до Любека, що пролягала повз береги Швеції, острів Борнгольм та Данію.

Елементами тревелогу багаті кореспонденції М. Гоголя, пов'язані з його перебуванням у Західній Європі, зокрема в Римі. Перші епістолярні сторінки цього тревелогу були пов'язані з Німеччиною, а саме з описами таких міст, як Гамбург («Это торговый город, один из огромнейших, который, можно сказать, потонул в магазинах. <...> Вид города очень хорош: дома высокие, улицы узенькие, тесные, дворов нет, всё выливается на улицу, но при всем том везде почти чистота. Всё это стекает в подземные трубы, и вони на улицах гораздо меньше, нежели в Петербурге» [2, с. 62]), Бремен («Это город очень старинный. Если бы вы увидели здешнюю церкву! Такой старины вы еще никогда не видели. Слушайте, еще что я видел в Бремене: я видел погреб, который имеет такое странное свойство, что все тела, которые похоронены там, не тлеют» [2, с. 64]), Ахен («Ахен, один из самых старинных городов, лежит в долине и виден весь, как на ладоне, если взойти на одну из окружающих его гор» [2, с. 66]). Один із листів до матері цього ж періоду – суцільний лист-тревелог, у якому описано мандрівку на пароплаві річкою Рейн, а також місто Франкфурт-на-Майні. Зокрема, адресант писав: «Франкфурт называют Парижем Германии. Он, точно, шумен и наполнен иностранцами, съезжающимися со всех сторон – из Парижа, Лондона, Петербурга, Италии и проч. Город очень хорошо выстроен, уютный, светленький и окружен со всех сторон предлинным и прекрасным садом. <...> Во Франкфурте очень хорошо дают оперу. Оркестр франкфуртский один из первых в Европе» [2, с. 67–68]. Останнім німецьким містом на шляху М. Гоголя до Італії стає Баден-Баден, описаний у листі до матері від 14 (2) серпня 1836 року, що створювався, як зізнавався адресант, безпосередньо в диліжансі під миттєвими враженнями від побаченого.

Низку листів-тревелогів, адресованих матері, М. Гоголь написав у цей період зі Швейцарії. З них постають описи таких міст, як Берн, Базель, Лозанна та Женева. Швейцарські сторінки епістолярію М. Гоголя позначені особливою мальовничістю, що зумовлено зображенням Альпійських гір, Женевського озера та Рони. Змальовуючи словом, на що налаштувала романтична теорія синтезу мистецтв, адресант писав: «Альпийские горы везде почти сопровождали меня. Ничего лучшего я не видывал. Из-за синих гор вдаль показываются ледяные и снеговые вершины Альп. Во время захождения солнца снега Альп покрываются тонким розовым и огненным светом. Часто, когда солнце уже совсем скроется и всё уже темно, всё

блестит, горы покрыты темным светом, Альпы одни сияют на небе, как будто транспарантные. Передо мной Женевское озеро, которого воды кажутся бирюзового цвета, и Рона, которая здесь сливается с озером» [2, с. 69].

Листом-тревелогом є лист М. Гоголя до М. Прокоповича від 27 вересня 1836 року, у якому адресант писав і про свої враження від Європи загалом, і про особливі враження від окремих західноєвропейських міст. При цьому М. Гоголь вибудовував свої описи за принципом використання поетики контрасту, протиставляючи Західну Європу Росії (Русі): «Европа поразит с первого разу, когда въедешь в ворота, в первый город. Живописные домики, которые то под ногами, то над головою, синие горы, развесистые липы, плющ, устилающий вместе с виноградом стены и ограды, всё это хорошо, и нравится, и ново, потому что всё пространство Руси нашей не имеет этого, но после, как увидишь далее то же да то же, привыкнешь и позабудешь, что это хорошо. Из городов немецких после Гамбурга лучше других – Франкфурт. Это – городок-щеголь» [2, с. 72]. При цьому також містилися описи Баден-Бадена, Берна, Базеля, Лозанни, Женеви («совершенный Тобольск» [2, с. 72]), Фернея та Веве.

Елементами тревелогу збагачені листи М. Гоголя до В. Жуковського. Так, у листі від 12 листопада 1836 року подано описи Парижа: «Париж не так дурен, как я воображал, и, что всего лучше для меня: мест для гулянья множество – одного сада Тюльери и Елисейских полей достаточно на весь день ходьбы» [2, с. 84]. Лист письменника до матері від 15 лютого 1837 року – це об'ємний опис маскараду в Парижі: «Теперь в Париже самое шумное время – карнавал: балы за балами, спектакли великолепные. В последний день карнавала было такое множество народа, какого я никогда еще не видывал. Все бульвары, проходящие с одного конца до другого весь Париж, были завалены народом; целые экипажи наполнены были масками. Маски разных наций и костюмов перебегали беспрестанно по улицам. Впрочем, и до сих пор, хотя вчера уже начался пост, ни балы, ни маскарады не прекратились» [2, с. 94].

Особливим колоритом позначені листи М. Гоголя з Італії, що зумовлюється особливим ставленням адресанта до цієї країни. Його листи цього періоду до матері та сестер, до О. Данилевського, В. Балабіної позначені описами Флоренції, Неаполя, а особливо Риму, образ якого поетизується, протиставляється Петербургу. Так, у листі до сестер А. Гоголь та Є. Гоголь, описуючи Рим, адресант констатував:

«Великолепные дворцы и рядом с ними почерневшие, запачканные дома. О, Петербург вам покажется щеголем после Рима, покажется гладеньким, чистым, опрятным, вымытым, вытертым! Зато в Петербурге нет таких развалин, покрытых плющом и цветами, – самых живописных, какие только случалось видеть на картинках; зато в Петербурге нет кипарисов; зато в Петербурге небо серое и туманное, а здесь оно ясное и синее, и солнце обливает всё своим сиянием так приятно!» [2, с. 182].

Такі ж негативні, контрастні враження й емоції викликає в адресанта-романтика Швейцарія, до якої він прибуває, покидаючи на певний час Італію. Звертаючись до В. Балабіної в листі від 16 липня 1837 року, М. Гоголь писав: «Мне жалко было и на месяц оставит Рим. И когда при въезде в северную Италию на место кипарисов и куполовидных римских сосен увидел я тополи, мне сделалось как-то тяжело. Тополы стройные, высокие, которыми я восхищался бы прежде непременно, теперь показались мне пошлыми» [2, с. 113]. І в тревелогах, і в житті М. Гоголя панував культ Риму як райського місця, а також образ особливого римського неба. Повернення до Риму зі Швейцарії він сприймає як повернення до раю: «Что за небо! Что за дни! Лето не лето, весна не весна, но лучше и весны, и лета, какие бывают в других углах мира. Что за воздух! Пью не напьюсь, гляжу не нагляжусь. В душе небо и рай» [2, с. 131]. В листі до О. Данилевського від 15 квітня 1837 року адресант уподібнював Рим до України, що пояснювало природу його обожнювання цього міста: «Здесь тепло, как летом; а небо, небо – совершенно кажется серебряным. Солнце дальше и больше, и сильнее обливает его своим сиянием. Что сказать тебе вообще об Италии? Мне кажется, что будто бы я заехал к старинным малороссийским помещикам. Такие же дряхлые двери у домов, со множеством бесполезных дыр, марающие платья мелом; старинные подсвечники и лампы в виде церковных. Блюда все особенные, все на старинный манер. Везде доселе виделась мне картина изменений. Здесь всё остановилось на одном месте и далее не идет» [2, с. 103].

Характерно, що мандрівка М. Гоголя до Святої землі фактично не залишила сліду в його епістолярному доробку. Виняток становить лише кореспонденція до В. Жуковського від 28 лютого 1850 року. У цьому листі М. Гоголь на прохання В. Жуковського описати свою подорож констатував: «Какие краски, какие черты представлю, когда все уже пересказано, перерисовано со всеми малейшими подробностями?» Як глибоко віру-

юча людина, яка здійснила паломництво до Святої землі, а водночас внутрішнє паломництво до власної душі, адресант констатував: «Да и к чему эти бедные черты, когда всякое событие Евангельское и без того уже обстановкавается в уме христианина такими окрестностями, которые гораздо ближе дают чувствовать минувшее время, чем все ныне видимые местности, обнаженные, мертвые? <...> Что может сказать поэту-живописцу нынешний вид всей Иудеи с ее однообразными горами, похожими на бесконечные серые волны взбурившегося моря? Все это, верно, было живописно во времена Спасителя, когда вся Иудея была садом» [6, с. 303].

У кореспонденціях М. Гоголя зафіксовані його уявлення про те, якими мають бути природа та зміст листів-тревелогів. Так, у листі до П. Анненкова від 12 серпня 1847 року, аналізуючи «Парижские письма» цього автора, надруковані в часописі «Современник» за 1847 рік, М. Гоголь дозволяв собі окремі критичні закиди на адресу митця: «Недавно я прочел ваши письма о Париже. Много наблюдательности и точности, но точности дагеротипной. Не чувствуется кисть, их писавшая; сам автор – воск, не получивший формы, хотя воск первого свойства, прозрачный, чистый, именно такой, какой нужен для того, чтобы отлить из него фигуру. Словом, в письмах не видно, зачем написаны письма» [5, с. 413]. Натомість письменник високо цінував «Письма об Испании» В. Боткіна, надруковані в «Современнике» того ж 1847 року. Аналізуючи ці листи-тревелоги, романтик писав: «Я их читал с любопытством. В них всё интересно, может быть, именно оттого, что автор мысленно занялся вопросом разрешить себе самому, что такое нынешний испанский человек...» [5, с. 413]. У своїй статті «Нужно проездиться по России» найбільшою пам'яткою, яку можна побачити під час мандрівки, М. Гоголь називав людину, яку роздивлятися не менш цікаво, ніж будь-яку архітектурну пам'ятку. Проханнями спостерігати за людьми та фіксувати свої спостереження в листах до нього сповнені також кореспонденції митця до сестер та О. Смірної. Згодом ці спостереження були занотовані романтиком в окремих розділах «Вибраних місць із листування з друзями». Тож, проголошуючи людину найцікавішим об'єктом спостереження під час мандрівки, М. Гоголь радив П. Анненкову: «Я подумал: что, если бы на место того, чтобы дагеротипировать Париж, который русскому известен более всего прочего, начали вы писать записки о русских городах,

начиная с Симбирска, и так же любопытно стали бы осматривать всякого встречного Человека, как осматриваете вы на мануфактурных и всяких выставках всякую вещь? Если при этом описании зададите себе внутреннюю задачу разрешить самому себе, что такое нынешний русский человек во всех сословиях, на всех местах, начиная от высших до низших, и, держа внутри себя этот вопрос, будете глядеть на всякое событие и случай, как бы они ничтожны ни были, как на явление психологическое, ваши записки вышли бы непременно интересны» [5, с. 413–414]. Таким чином, М. Гоголь демонстрував влас- тиво романтичний погляд на лист-травелог як

на пам'ятку, що має фіксувати не лише зовнішнє життя народу, а і його внутрішнє, духовне буття.

Висновки і пропозиції. Звернення М. Гоголя-адресанта до традицій травелого зумовлювалося як теорією та практикою романтизму, так і безпосередніми обставинами життя митця. Гоголівський лист-травелог позначений такими рисами романтичної поетики, як поетика контрасту, прагнення синтезу мистецтв, увага до феномена людини тощо. Проголошуючи людину найціннішою пам'яткою, яку можна побачити під час мандрівки, М. Гоголь демонстрував саме романтичний погляд на лист-травелог як на документ, що має фіксувати не лише зовнішнє життя народу, а і його внутрішнє, духовне буття.

Список літератури:

1. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 10: Переписка. 1820–1834. 392 с.
2. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 11: Переписка. 1835–1841. 488 с.
3. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 12: Переписка. 1842–1844. 704 с.
4. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 13: Переписка. 1845–1846. 592 с.
5. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 14: Переписка. 1847. 608 с.
6. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. М.: Издательство Московской Патриархии, 2009. Т. 15: Переписка. 1848–1852. 624 с.
7. Майга А. Литературный травелог: специфика жанра. Филология и культура. *Philology and Culture*. 2014. № 3(37). С. 254–259.

«ПЕТЕРБУРГ ВАМ ПОКАЖЕТСЯ ЩЕГОЛЕМ ПОСЛЕ РИМА»: ТРАДИЦИИ ТРАВЕЛОГА В ЭПИСТОЛЯРНОМ ТВОРЧЕСТВЕ Н. ГОГОЛЯ

Обращение Н. Гоголя-адресанта к традициям путевого очерка обусловлено как теорией и практикой романтизма, так и непосредственными обстоятельствами жизни романтика. Гоголевское письмо-травелог обозначено такими чертами романтической поэтики, как поэтика контраста, стремление к синтезу искусств, внимание к феномену человека и тому подобное. Провозглашая человека наиболее ценной достопримечательностью, которую можно увидеть во время путешествия, Н. Гоголь демонстрировал собственно романтический взгляд на письмо-травелог как на документ, который должен фиксировать не только внешнюю жизнь народа, но и его внутреннее, духовное бытие.

Ключевые слова: письмо, письмо-травелог, эпистолярное творчество, романтизм.

“PETERSBOURG WILL SEEM A DANDY TO YOU AFTER ROME”: TRAVELOGUE TRADITIONS IN M. HOHOL'S EPISTOLARY WORKS

The fact that M. Hohol used travelogue in his letters were caused by the theory and practice of Romanticism as well as by the life events of this romanticist who traveled through Europe a lot. That is why there were the descriptions of Russia, Germany, France, Switzerland and Italy in M. Hohol's letters, and these descriptions often developed into self-sufficient travelogues. Hohol's letter-travelogue had such features of romantic poetics as contrast, striving for arts fusion, the attention to human as a phenomenon and others. By declaring a human the most valuable memorial, which can be seen during the voyage, M. Hohol demonstrated strictly romantic view on a letter-travelogue as a document, which should describe not only the exterior life of the nation, but also its inner, spiritual life.

Key words: letter, travelogue, epistolary creativity, romanticism.